

КАТЕРИНА КРИЖІК,

*аспірантка відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України
(01021, Київ, вул. Шовковична, 12)*

KATERYNA KRIZHIK,

*Postgraduate Student, Department of Social Psychology, Institute of Sociology,
National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)*

k.krizhik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1961-2202>

Проблема (не)повернення українських воєнних мігрантів: теоретична рамка дослідження

Вступ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року спричинило безпрецедентну хвилю зовнішньої воєнної міграції українців (UN, 2022). За оцінками Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), на початок 2025 року близько 6,3 мільйона українців проживали за межами України на засадах чинних механізмів захисту (UNHCR, 2025).

Цей міграційний потік характеризується низкою специфічних ознак, що відрізняють його від попередніх форм міграції, зокрема трудової (Лібанова та ін., 2022) і зумовлюють виникнення нових стратегій адаптації та формування життєвих планів: якщо у 2022 році близько 70% українських воєнних мігрантів декларували намір повернутися (Центр Разумкова, 2022а), то згодом таких намірів істотно поменшало (Albrecht, Panchenko, 2022; Brücker et al., 2023). З часом рішення про (не)повернення постійно трансформується під впливом динамічної конфігурації чинників, що можуть як стимулювати повернення, так і сприяти неповерненню.

Центральною інституційною новацією в цьому контексті є запровадження Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС (Директива про тимчасовий захист) (Council of the European Union, 2022; European Commission, 2022), яка надала українцям швидкий доступ до базових прав у державах-членах. Водночас її тимчасовий характер підтримує стан постійної невизначеності, що впливає на рішення щодо (не)повернення та створює поєднання розширених можливостей та обмежень.

Попри зростання кількості публікацій, у науковому полі відсутня інтегрована аналітична рамка, яка б пояснювала рішення українських мігрантів про

Цитування: Крижік, К. (2026). Проблема (не)повернення українських воєнних мігрантів: теоретична рамка дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 44–65, <https://doi.org/10.15407/sociology2026.01.044>.

Публікується на засадах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

(не)повернення у взаємозв'язку між інституційними, соціальними та індивідуальними чинниками. Процес переміщення українців досліджують у різних контекстах. Автори акцентують увагу на демографічних тенденціях (Albrecht, Panchenko, 2022; Brücker et al., 2023), економічній інтеграції (П'ятковська, 2022; Сімахова, Церковний, 2022), психосоціальних наслідках (Коллі-Шамне, Дрібас, 2023; Długosz, 2023), процесах адаптації (Єнін та ін., 2024; Калашнікова та ін., 2025), культуральних особливостях (Доброєр, 2023) та оцінці політик (Gorodnichenko, Gros, 2025). Водночас теоретичні моделі, застосовувані в дослідженнях, переважно запозичують із загальних теорій міграції, де їх використовують для пояснення таких аспектів міграції, як вибір країни міграції або рішення про виїзд (Elinder et al., 2023; van Tubergen et al., 2024). Аналіз питання (не)повернення українських мігрантів обмежується переважно описовою інтерпретацією емпіричних даних (Погорілець, 2025; Шевченко, 2023; Panchenko, 2022; Sydorov et al., 2024). Однак без визначення теоретичних рамок для розуміння (не)повернення дослідники ризикують отримати спрощену, а можливо, й хибну картину.

Отже, метою статті є формування аналітичної рамки, яка дасть змогу інтерпретувати рішення українських воєнних мігрантів щодо (не)повернення як соціально ґрунтовний процес. Аналізуючи наявні теоретичні підходи до міграції, ми окреслюємо конфігурацію теорій, що забезпечує необхідне та достатнє підґрунтя для аналізу намірів та стратегій (не)повернення українських воєнних мігрантів за умов тривалої невизначеності. Спираючись на теорії, які розглядають міграцію на трьох основних рівнях соціологічного аналізу, ми розглядаємо (не)повернення не як одноразову подію, а як динамічну траєкторію життєвих планів у ситуації невизначеності, де індивідуальні прагнення перетинаються зі структурними можливостями та інституційними обмеженнями.

Опорні поняття дослідження

Перед аналізом теоретичних підходів слід уточнити базові поняття, що становлять концептуальний каркас дослідження: вимушена міграція, життєві плани та готовність до повернення.

Вимушена міграція: поняття та континуум добровільності. За визначенням Міжнародної організації з міграції (МОМ), вимушена міграція — це «міграційний рух, який, незалежно від конкретних причин, відбувається під впливом сили, примусу або тиску» (Sironi et al., 2019).

Відповідно до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року (UNHCR, 2010) біженцями визнають осіб, які покинули свою країну через реальні загрози життю чи безпеці, й до цієї категорії можна віднести й тих, хто опинився в такого роду ситуації, навіть за відсутності формального статусу (Global Migration Data Portal, 2024; UNHCR, 2013).

Поняття «вимушена міграція» не має чітко унормованого статусу в міжнародному праві й залишається предметом міждисциплінарних дискусій. Наукова література наголошує, що дихотомія «добровільна/примусова міграція» є надмірно спрощеною та не відображає комплексність мотивацій і контекстів,

що впливають на рішення про переміщення (Sironi et al., 2019). Натомість міграційні процеси слід розглядати як соціально зумовлені явища, детерміновані політичними, економічними, культурними, інформаційними та психологічними чинниками (Нагорняк, 2016), що в сукупності формують індивідуальні міграційні стратегії на мікрорівні (Müller-Funk, 2019).

Концепт життєвих планів у соціологічному аналізі міграції. Поняття «життєві плани» у межах даного дослідження охоплює структуру уявлень, намірів та очікувань людей щодо свого майбутнього. Ці плани відображають прагнення, пов'язані з роботою, освітою, сім'єю, мобільністю та ширшими екзистенційними орієнтаціями. Вони формуються внаслідок динамічної взаємодії індивідуальної діяльності й соціальних структур, включно із класом, культурних норм, гендерних ролей та історичного контексту.

Відповідно до теорії життєвого шляху (Elder, 1994), біографії формуються під впливом соціальних траєкторій, що розгортаються у часі. Концепція габітусу П'єра Бурдьє додатково пояснює, як життєві плани детермінуються внутрішніми соціальними структурами, формуючи те, що люди сприймають як реалістичне або бажане майбутнє (Bourdieu, 1990).

Міграційні рішення формують змінну траєкторію, у межах якої повернення рідко постає як остаточний вибір. Натомість воно залишається відкритою можливістю, що постійно зазнає перегляду відповідно до соціально-політичних обставин.

Поняття «готовності до повернення», що включає не тільки бажання, а й здатність мобілізувати матеріальні та нематеріальні ресурси, є евристично цінним для розуміння складного явища зворотної міграції (Cassarino, 2004). Готовність повернутися формується під впливом доступу до інформації, мереж підтримки й відчуття безпеки як у країні перебування, так і в країні походження (Monsutti, 2006; Muggeridge, Doná, 2006). Рішення про (не)повернення формуються у взаємодії структурних можливостей і особистих прагнень, тому повернення є не просто зворотним рухом, а соціально зумовленим процесом (Black, Koser, 1999; Hammond, 2018; Long, Oxfeld, 2004; Omata, 2013).

Ця багатовимірність вимагає аналітичного підходу, здатного охопити як довгострокові життєві стратегії, так і мінливі сили на мікро-, мезо- та макрорівні, що впливають на процес формування життєвих планів.

Теоретичні підходи до аналізу рішень про (не)повернення та життєвих планів мігрантів

Теоретичні підходи до вивчення міграції можна класифікувати за макро-, мезо- та мікрорівнем аналізу (див. табл.). Теорії макросоціологічного рівня охоплюють комплексний аналіз структурних чинників та системних тенденцій, що визначають формування міграційних потоків. Мезорівень зосереджується на аналізі міграційних процесів у контексті міжособистісних та групових взаємодій. Теорії мікрорівня фокусуються на індивідуальних детермінантах і мотиваційних чинниках та охоплюють дослідження психологічних, соціальних та економічних аспектів, що формують рішення особистості про міграцію.

Теорії, що застосовуються для дослідження міграції на різних рівнях

<i>Макрорівень</i>	<i>Мезорівень</i>	<i>Мікрорівень</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Неокласична економічна теорія • Теорія подвійного ринку праці • Теорія світових систем • Нова економіка трудової міграції • Теорія конфлікту • Інституційна теорія • Теорії інтеграції та консенсусу цінностей 	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія соціального капіталу (та поняття «капіталу повернення») • Теорія кумулятивної причинності • Теорія міграційних мереж 	<ul style="list-style-type: none"> • Теорія раціонального вибору • Неокласична теорія індивідуального вибору • Теорія обмеженої раціональності • Теорія “push-pull” чинників • Поведінкова теорія міграції • Модель прагнень і можливостей • Теорія нової економіки трудової міграції (в мікрівимірі) • Теорія життєвого шляху

Джерела: Faist, 2000; Hagen-Zanker, 2008; Wickramasinghe, 2016; перероблено і доповнено автором.

У цій статті головну увагу приділено рішенням про (не)повернення, які українські воєнні мігранти приймають після виїзду з України. Тому класичні теорії міграції розглядаються як аналітичні лінзи для дослідження стратегій (не)повернення. Їх поєднане застосування допомагає простежити, як чинники на різних рівнях формують життєві плани українських воєнних мігрантів. Разом з тим наведена класифікація теоретичних підходів не є вичерпною, адже окремі аспекти української міграційної ситуації, зокрема гендерні особливості міграційних рішень, можуть вимагати додаткового концептуального осмислення поза межами наведеного систематизації.

Теорії міграції на макрорівні розглядають міграцію крізь призму економічної раціональності та структурних дисбалансів ринку праці, переважно в контексті добровільних або внутрішніх переміщень. Неокласичні економічні теорії (Lewis, 1954; Ranis, Fei, 1961) пояснюють міграцію як раціональний пошук вищого рівня доходу і стверджують, що міграція відбувається, коли очікуваний дохід у місці призначення перевищує заробіток удома (Harris, Todaro, 1970). Попри важливість для розуміння економічної мобільності, ці моделі мають обмежену пояснювальну здатність у випадку вимушеної міграції (De Haas, 2021; Massey et al., 1993), оскільки рідко враховують політичні, правові та інституційні обмеження. Водночас за наявності у вимушених мігрантів стабільного правового статусу чи дозволу на проживання економічна раціональність знову стає визначальним чинником міграційних рішень (Castles, 2003; Faist, 2000), тож під час аналізу рішень мігрантів про (не)повернення економічні моделі слід застосовувати разом з інституційними. Крім того, існує взаємний вплив процесів, що розгортаються на макро- та мікрорівні. З одного боку, наявні макроструктури формують «меню можливостей», у межах якого мігранти приймають рішення; з іншого — сукупність індивідуальних рішень щодо (не)повернення впливає на макроекономічні тенденції. В українському контексті економічні теорії допомагають пояснити, як воєнні мігранти співвідносять очікувані доходи, ризики й рівень безпеки за кордоном із перспективами вдома. Люди схильні

залишатися, коли баланс цих чинників є сприятливим, і повертаються, коли економічна чи безпекова ситуація змінюється.

Критичні підходи трактують міграцію як структурну складову глобального накопичення капіталу, що створює гнучку й уразливу робочу силу, придатну для експлуатації (Marx, 1867). Мігранти часто стають «одноразовими» працівниками, які переміщуються через кордони для задоволення тимчасових потреб країн, що призводить до погіршення умов праці та зниження рівня заробітної плати. Невизначеність та «депортабельність» на вторинних ринках праці можуть як утримувати воєнних мігрантів за кордоном (наприклад, через страх втрати виплат чи статусу), так і стимулювати повернення (Schwartz, 2024).

Структурні та інституційні теорії пропонують ширший погляд, пояснюючи міграцію як частину глобальної економічної системи, де нерівність між центром і периферією створює постійний рух робочої сили. Теорія подвійного ринку праці (Piore, 1979) пояснює міжнародну міграцію як наслідок структурної потреби розвинених економік у робочій силі для так званого вторинного сегменту ринку праці, тобто нестабільних, низькооплачуваних та малопrestiжних видів робіт, від яких відмовляється місцеве населення. Такий попит може утримувати частину українських воєнних мігрантів за кордоном, а в разі його скорочення — сприяти їхньому поверненню. Теорія світових систем (Chiot, Hall, 1982; Wallerstein, 1974) пояснює міграцію як наслідок історичних процесів колоніалізму, капіталістичної експансії та глобальної нерівності. Ця теорія показує, як зв'язки між центром і периферією формують простір можливостей та обмежень, який визначає напрямки міграційних потоків. Водночас обидві теорії критикують за те, що вони приділяють надто мало уваги активній ролі самих мігрантів у прийнятті рішень. Інституційна теорія (Massey et al., 1993; Wickramasinghe, 2016) частково компенсує цю прогалину, акцентуючи роль формальних і неформальних інституцій-посередників, які виникають для подолання розриву між обмежувальною імміграційною політикою та постійним попитом на робочу силу. Такі інституції (зокрема, гуманітарні НУО або неформальні мережі посередників) формують напрямки міграційних потоків, визначають досвід переміщених осіб і впливають на їхню вразливість, особливо в контексті вимушеної міграції. Динаміка світових систем і структура інституцій спільно визначають шляхи виїзду та повернення мігрантів. Варіативність правових статусів у країнах перебування (від тимчасового захисту до постійного проживання) разом з інституційними стимулами до повернення на батьківщину формують складну архітектуру вибору, в межах якої мігранти зважують не лише економічні вигоди, а й рівень правової безпеки, соціальної стабільності та довгострокових перспектив.

Теорії інтеграції та консенсусу цінностей — від класичної соціології (Comte, 1998; Parsons, 1968) до більш сучасних концепцій (Fuchs et al., 2021) — підкреслюють що соціальна згуртованість і відповідність цінностей між мігрантами та суспільством-реципієнтом є критичними для рішень про довгострокове перебування (Schwartz, 2012; Strang, Quinn, 2021). Сприйняття відповідності цінностям і «доречності» місця призначення посилює схильність залишатися у країні перебування, тоді як ціннісний дисонанс здатен стимулювати бажання повер-

нутися. Разом із тим, такі прагнення можуть бути реалізовані лише за наявності структурних можливостей — правової безпеки, фінансових ресурсів тощо.

Загалом спектр макрорівневих теорій міграції дає змогу розглядати міграцію не як наслідок дії одного домінуючого чинника, а як процес, у якому поєднуються закони ринку, глобальна нерівність, правові структури та соціокультурні механізми. Кожен із зазначених підходів охоплює окремі виміри міграції, і їх поєднання створює комплексне пояснення того, як війна, статус, ресурси й цінності взаємодіють у формуванні життєвих планів і рішень українських воєнних мігрантів про (не)повернення.

Теорії міграції мезорівня пояснюють, як зовнішня міграція формується під впливом міжособистісних зв'язків і динаміки на рівні громади, тому становлять самостійну ділянку дослідження міграційних процесів. Центральне місце тут посідає концепція соціального капіталу, що розглядає мережі мігрантів як ключові джерела інформації, підтримки та ресурсів, які знижують ризики та витрати міграції (Curran et al., 2005; Massey et al., 1993).

Коли міграція починається у певній громаді, кожен новий мігрант розширює мережу ресурсів, створюючи самопідсилювальний процес, який називають кумулятивною причинністю (cumulative causation) (Kandel, Massey, 2002; Massey, 1990; Myrdal, 1971). Такий механізм пояснює сталість міграційних потоків навіть попри посилення обмежень, адже мережі створюють неформальні шляхи мобільності. Унаслідок розширення мереж фінансові бар'єри поступово знижуються, що змінює соціальний склад мігрантських груп (McKenzie, Rapoport, 2007). Так, в українському контексті перші виїзди у 2022 році багатьох мігрантів відбувалися з опорою на підтримку родичів і знайомих, які вже проживали за кордоном до початку вторгнення (Лабораторія законодавчих ініціатив, 2023; Кjøeу, Tyldum, 2022), тоді як багато представників пізніших хвиль міграції спиралися вже на спільноти воєнних мігрантів (Литвинов, 2025).

Мережі впливають не лише на виїзд, а й на повернення, формуючи «капітал повернення» — інформацію про роботу, житло та послуги у країні походження. Кумулятивна причинність може діяти й у цьому напрямку: перші повернення створюють приклади та практичні моделі для інших мігрантів. Водночас плив соціального капіталу є неоднорідним і залежить від індивідуальних характеристик (стать, клас, освіта) та соціального контексту громад, що відправляють і приймають мігрантів (Curran et al., 2005; Garip, 2008; Kanaiauruni, 2000).

Теорія міграційних мереж (Gurak, Caces, 1992) підкреслює, що структура та функції мереж мігрантів варіюють залежно від правового, інституційного й політичного контексту. В умовах організованої трудової міграції вони включають контакти з роботодавцями й державними службами, а у випадку вимушеної — спираються на неформальні, гнучкі системи взаємодопомоги, що забезпечують доступ до житла, працевлаштування й соціальних послуг, що добре простежується в українському контексті.

Отже, процеси мезорівня утворюють автономну сферу соціального впливу, яка є посередником між аналізом на макро- та мікрорівні. Вони показують, як колективні зв'язки трансформують структурні обмеження на можливості та як

соціальний капітал взаємодіє з правовими, інституційними й економічними умовами, визначаючи траєкторії міграції, адаптації та повернення.

Теорії міграції мікрорівня розглядають міграцію як процес прийняття рішень, що формується під впливом уявлень, мотивацій та обмежень на рівні окремих осіб або домогосподарств. Важливо розрізняти об'єктивні чинники (правовий статус, рівень цін і доходів, умови безпеки, доступ до житла) та суб'єктивні — сприйняття ризиків, очікування щодо майбутнього, почуття приналежності, оцінку дій влади чи перебігу війни. Рішення та життєві плани виникають унаслідок взаємодії цих чинників: однаковий об'єктивний контекст може сприйматися по-різному, а суб'єктивні інтерпретації залежать від об'єктивних аспектів.

Центральне місце на цьому рівні посідає теорія раціонального вибору, що виходить із припущення про здатність індивідів оцінювати альтернативи й ухвалювати рішення на основі очікуваної корисності (Kroneberg, Kalter, 2012). У міграційних дослідженнях ця теорія пояснює, як індивіди діють у межах можливостей та обмежень соціального середовища (Scott, 2000). Підхід «мікро-макро-мікро» (Coleman, 1990), що є складовою цієї теорії, розглядає індивідуальне прийняття рішень у контексті ширших соціальних структур: сукупність індивідуальних рішень формує колективні процеси (наприклад, міграційні потоки), а ці макрорівневі патерни, своєю чергою, впливають на індивідуальні можливості. Такий підхід допомагає зрозуміти, як на наміри щодо повернення впливають не лише особисті розрахунки, а й ширша соціально-політична динаміка, що з часом змінює структуру можливостей.

Неокласична теорія індивідуального вибору (King, 2013; Sjaastad, 1962; Todaro, 1969) є раннім застосуванням теорії раціонального вибору до міграції, насамперед в економічному вимірі. Вона трактує міграцію як раціональний розрахунок витрат і вигод, пов'язаний переважно з доходами та ймовірністю працевлаштування. Разом з тим, у випадку вимушеного переміщення рішення про виїзд ухвалюють під тиском, за умов дефіциту інформації та обмежених можливостей, що зменшує пояснювальну силу теорії (Bohra-Mishra, Massey, 2011). У ситуації українських воєнних мігрантів ця теорія краще пояснює не початковий виїзд, а подальші рішення про (не)повернення, коли з'являється простір для зважування ризиків і вигод.

Ширша теорія раціонального вибору дає змогу враховувати нееконімічні чинники, такі як безпека, соціальна належність, сімейні зобов'язання, які мають вирішальне значення у вимушеній міграції. Рішення про (не)повернення тут постає як результат постійного переосмислення матеріальних та нематеріальних вигод. Хоча цей підхід залишається утилітарним за своєю природою, він відкриває можливість урахування психологічних і моральних мотивів (De Haas, 2021; De Jong, Fawcett, 1981; Haug, 2008; Massey et al., 1993).

Припущення про повністю раціональних мігрантів було переглянуто в теорії обмеженої раціональності (bounded rationality) (Selten, 1990; Simon, 1957), яка підкреслює ситуативний характер прийняття рішень. Цей підхід ставить під сумнів уявлення про повну свободу волі й натомість робить наголос на ситуативній і контекстуальній раціональності мігрантів. У контексті (не)повернення

теорія обмеженої раціональності передбачає, що рішення ухвалюють обережно та поступово: люди часто «тестують» можливість повернення через короткі візиту або часткове повернення додому, перш ніж ухвалити остаточне рішення.

Критичне осмислення теорії раціонального вибору показує її подвійність: вона забезпечує чітку аналітичну рамку для розуміння неоднорідності рішень, але ризикує звзвити процес до індивідуалістичного вибору без урахування структурних обмежень (Bakewell, 2010). Для українських воєнних мігрантів рішення про (не)повернення формуються на перетині економічних очікувань, політичних і безпекових умов, політики інтеграції та сімейних потреб. У цьому контексті підхід «мікро–макро–мікро» допомагає врахувати взаємозалежність індивідуальних стратегій і колективних процесів, показуючи, як сукупність особистих рішень здатна трансформувати структуру можливостей. Таким чином, теорію раціонального вибору можна розглядати як гнучку аналітичну рамку, яку слід доповнювати підходами, що враховують невизначеність, соціальний контекст і колективну дію.

Поряд із зазначеними підходами теорія “push–pull” (Lee, 1966) розглядає міграцію як результат взаємодії чинників «відштовхування» у країні походження (збройний конфлікт, безробіття, погіршення екологічних умов) і «тяжіння» у країнах призначення (безпека, вищі заробітки, родинні зв'язки). Сукупна дія цих чинників може охоплювати мікро-, мезо- та макрорівень. Логіка цієї моделі застосовна до вимушеного переселення, коли чинники «відштовхування» є гострими й невідкладними, а чинники «тяжіння» впливають на вибір місця призначення (King, 2013; Van Hear, 1998). Після виїзду баланс цих факторів може змінюватися: покращення безпекової ситуації чи умов у країні походження стимулює повернення, тоді як дискримінація чи нестабільність у країнах перебування можуть посилювати наміри повернутися.

Модель прагнень і можливостей (Aspirations–Capabilities Framework) (Carling, 2002; Carling, Schewel, 2018; De Haas, 2010) поглиблює мікрорівневий підхід, розрізняючи прагнення мігрувати та здатність реалізувати це прагнення. Відповідно до моделі, прагнення є суб'єктивними (бажання, оцінки, очікування), тоді як можливості залежать від об'єктивних ресурсів, правового статусу та мережевої підтримки. Цей підхід особливо важливий для вивчення феномену вимушеної немобільності (involuntary immobility) — ситуації, коли люди не можуть виїхати або повернутися, навіть маючи намір це зробити.

Розрізнення між прагненням повернутися та можливістю реалізувати це прагнення дає підстави виокремити п'ять типових сценаріїв міграційних результатів: (1) негайне повернення (високе прагнення, висока можливість); (2) ускладнене повернення (високе прагнення, низька можливість: борги, правові бар'єри, незахищеність у країні походження, що може призвести до вимушеного неповернення); (3) усвідомлене неповернення (низьке прагнення, висока можливість); (4) відсутність дилеми (не)повернення (низьке прагнення, низька можливість); (5) невизначений стан (середній або непостійний рівень прагнень і можливостей, що супроводжується постійною переоцінкою рішень). Ця аналітична матриця (див. рис.) є корисним інструментом для інтерпретації життєвих планів мігрантів у контексті тривалої невизначеності.

Прагнення повернутися	Можливість повернутися	Висока	Низька
	Високе	Негайне повернення	Ускладнене повернення
Низьке		Невизначені	Відсутність дилеми (не)повернення
		Свідоме Неповернення	

Рис. Матриця прагнень та можливостей повернення.

Примітка: Матриця розроблена автором на підставі: Carling, 2002; Carling, Schewel, 2018; De Haas, 2010, Byelikova, Taukeer, 2024.

Поведінкова теорія міграції (De Jong, Fawcett, 1981) підкреслює, що значну роль у прийнятті рішень про міграцію відіграють суб’єктивні цінності, очікування і сприйняття власних шансів та ймовірностей. Згідно з цією концепцією, індивіди та домогосподарства зважують не тільки матеріальні витрати та вигоди, а й імовірність досягнення значущих економічних, соціальних чи культурних результатів у місці призначення. Ця теорія робить наголос на контекстуальному характері вибору та поєднанні суб’єктивних очікувань з об’єктивними обмеженнями під час ухвалення рішень про (не)повернення.

Теорія нової економіки трудової міграції (Stark, 1978; Stark, Taylor, 1991) переносить акцент з індивіда на домогосподарство як одиницю ухвалення рішень. Міграція трактується як стратегія колективного управління ризиками, що дає змогу підтримувати стабільність доходу сім’ї. Хоча цю теорію спочатку розроблено для добровільної міграції, її застосовують і до вимушеної міграції, адже навіть у кризових умовах сім’ї визначають, хто і коли виїжджає, виходячи з наявних ресурсів і потреб (Müller-Funk, Fransen, 2023). Цей підхід має міжрівневий характер, поєднуючи індивідуальні рішення домогосподарств із впливом структурних обмежень.

Кілька теорій мезорівня, згаданих вище, охоплюють також і мікрорівень, оскільки пояснюють, як ухвалюються індивідуальні рішення та як ці рішення змінюють норми спільноти і майбутні потоки. Теорія кумулятивної причинності (Massey, 1990), показує, як індивідуальні рішення, ґрунтовані на досвіді попередніх міграцій, підтримують нові переміщення на мезорівні. Подібним чином теорія соціального капіталу (Curran et al., 2005; Massey et al., 1993) пояснює, як міжособистісні зв’язки зменшують ризики та витрати на індивідуальному рівні. Аналогічно, теорія мереж (Gurak, Saces, 1992) описує, як соціальні контакти впливають на індивідуальний вибір місця призначення, що своєю чергою впливає на доступ до ресурсів і навіть на стійкість міграційних систем, знову пов’язуючи особисті стратегії з ширшими структурними моделями.

Підхід життєвого циклу (Elder, 1994; Mayer, 2009) розглядає міграцію як послідовність взаємопов’язаних рішень і подій, що розгортаються у часі. Вона формується під впливом попереднього досвіду, поточних ресурсів і соціального

контексту обох країн. Важливим є поняття «пов'язаних життів» (linked lives) (Bailey, Mulder, 2017; Coulter et al., 2016), адже дії мігрантів узгоджуються з життєвими траєкторіями членів сім'ї та близьких. У вимушеній міграції ці взаємозалежності особливо виражені: рішення про виїзд і повернення часто ухвалюють колективно та спираючись на попередні епізоди й досвід міграції. В контексті української воєнної міграції життєві події залишаються ключовими для розуміння послідовності рішень, адже рішення про (не)повернення інтегроване у ширшу послідовність життєвих подій, де інституційні (статус, працевлаштування) та сімейні чинники (шлюб, народження дітей, догляд) взаємодіють, відкриваючи або обмежуючи простір для повернення (Dribe, Lundh, 2008; Portes, Zhou, 1993).

Таким чином, мікрорівневі підходи підкреслюють необхідність аналізу як об'єктивних умов, так і суб'єктивних інтерпретацій, що визначають, як мігранти сприймають ці умови та перетворюють їх у життєві стратегії. Вони демонструють постійний зворотний зв'язок між рівнями, у межах якого індивідуальні рішення формуються під впливом інституцій та структур і водночас змінюють їх.

Синтез та аналітична рамка дослідження

Питання про те, як інтегрувати різні теоретичні перспективи щодо мігрантів та біженців у цілісну концепцію зворотної міграції, привертає постійну увагу в літературі. За останні десятиліття було запропоновано численні типології, такі як класифікація типів повернення Черазе (Cerase, 1974), концепція «готовності до повернення» Кассаріно (Cassarino, 2004) або кластери факторів впливу Козера та Кушміндера (Koser, Kuschminder, 2015). Хоча ці моделі є корисними інструментами, самі по собі вони не дають достатнього пояснення проблематики саме в українському контексті, де масштабні опитування показують постійну невизначеність і мінливість намірів щодо (не)повернення (UNHCR, 2024). Останні дослідження (Andrews et al., 2023; van Tubergen et al., 2024) підтверджують, що наявні теорії можуть бути використані щодо окремих аспектів міграції українців, таких як вибір країн проживання, але питання повернення та його часової динаміки залишається переважно слабо теоретично підтриманим.

Тож для повноцінного аналізу життєвих планів українських воєнних мігрантів, зокрема щодо (не)повернення, потрібно вийти за межі фрагментарного огляду окремих міграційних теорій. Натомість слід окреслити узгоджений набір підходів, які разом забезпечують достатню пояснювальну здатність і становлять цілеспрямовану теоретичну систему, яка має враховувати як індивідуальні та інституційні чинники, так і динаміку відносин. Три підходи формують необхідну основу: теорія раціонального вибору (та її вдосконалення), інституційна теорія та теорія соціального капіталу. Концепція прагнень і можливостей, хоча й широко застосовувана в дослідженнях з питань повернення мігрантів, тут підлягає критиці через особливості українського випадку.

Теорію раціонального вибору вже давно використовують для концептуалізації міграції як процесу зважування очікуваних витрат і вигод (Sjaastad, 1962;

Todaro, 1969). Однак серед українських воєнних мігрантів перших хвиль виїзд часто відбувався в екстремальних обставинах, за умов великої невизначеності, тиску часу та сильних емоційних потрясінь, що радше відповідає моделям обмеженої раціональності (Selten, 1990; Simon, 1957). Важливо, що навіть у цих термінових рішеннях були елементи раціонального обмірковування, адже далеко не всі українські воєнні мігранти їхали навмання — переважно вони все ж намагалися знайти місця призначення, які надавали перспективи для побудови нормального життя та пропонували більше підтримки (Kohlenberger et al., 2022, 2023). Емпіричні дані свідчать про те, що ті, хто покинув Україну на початку повномасштабної війни, мали спільні риси (наприклад, частіше мали вищу освіту та фінансові ресурси) (Центр Разумкова, 2022a, 2022b; UNHCR, 2022; van Tubergen et al., 2024). Тож навіть початковий виїзд не був позбавлений раціональності, особливо щодо вибору місця призначення.

Як показують пізніші опитування (Andrews et al., 2023; van Tubergen et al., 2024), із плином часу і відступанням безпосередніх загроз життю мігранти дедалі більше покладаються на порівняльну оцінку умов життя за кордоном та в Україні. Українці порівнюють очікувані заробітні плати, вартість житла, доступність медичного обслуговування та освіти, а також стабільність життя за кордоном з умовами в Україні та обґрунтовують цим своє рішення про (не)повернення. Таким чином, раціональний вибір стає одним із ключових інструментів для ухвалення рішення про (не)повернення на пізніших етапах міграції. Цей перехід від екстреної втечі до обдуманого оцінки свідчить, що теорія раціонального вибору, хоч і є недостатньою для пояснення початкового виїзду, набуває ключового значення для пізнішого етапу ухвалення рішень про (не)повернення (Bohra-Mishra, Massey, 2011; Kroneberg, Kalter, 2012). Цей поступовий перехід від вимушеного та термінового виїзду до обдуманого переоцінки подальших планів відповідає висновкам звіту УВКБ ООН (UNHCR, 2022), згідно з якими частка українців, які планують або сподіваються повернутися, зменшилася з приблизно 83% у 2022 році до близько 60% в середині 2024 року, що свідчить про зростання ролі додаткових практичних, правових та економічних чинників у прийнятті рішень.

Інституційна теорія пояснює, як правові та політичні рамки забезпечують структурну основу для траєкторій міграції та повернення, що робить її ключовою в аналізі випадку українських воєнних мігрантів. Директива Європейського Союзу про тимчасовий захист (European Commission, 2022) разом із різними режимами надання притулку та дозволами на проживання, уможливила масштабну міграцію українців і сформувала очікування українських мігрантів щодо майбутнього. Цей режим — уперше активований в історії ЄС — створив особливе інституційне середовище, яке безпосередньо формує уявлення українців про можливі сценарії майбутнього. Як зазначають дослідники, тимчасовий захист полегшив доступ до зайнятості та освіти, але водночас закріпив стан правової невизначеності, підтримуючи відчуття умовної тимчасовості (Albrecht, Ranchenko, 2022; Brücker et al., 2023). Хоча в багатьох країнах тимчасовий захист зараз продовжено до 2027 року (Council of the European Union, 2025), мігранти рідко вважають саме цей статус єдиним визначальним чинником свого майбут-

нього. Натомість багато хто з них активно шукає альтернативні інституційні шляхи, які б дозволили їм отримати довгострокове або постійне проживання. До них належать подання заяв на робочі візи, отримання дозволів на більш тривале або постійне проживання, якщо це можливо, або навіть оформлення громадянства для дітей, народжених за кордоном. З цього погляду повернення стає другорядним варіантом, до якого часто вдаються лише після вичерпання всіх інституційних можливостей залишитися за кордоном. Ці стратегії показують, як інституційні структури не тільки обмежують, а й активно формують поведінку мігрантів (Castles, 2003; Faist, 2000; Massey et al., 1993).

Крім того, інституційні рамки стосуються не лише країн перебування та діють на обох кінцях міграційної траєкторії. Наявні дослідження показують, що оцінка інституційних перспектив в Україні, передусім можливостей відновлення інфраструктури та зайнятості, залишається другорядною порівняно з правовим і соціальним становищем за кордоном, але також має своє значення в контексті (не)повернення (Лібанова та ін., 2022; Михаліцька та ін., 2022). Такі аспекти, як заборона на фінансові перекази до України або обмеження на заощадження виплат, отриманих у рамках тимчасового захисту, можуть опосередковано впливати на рішення щодо шляхів легалізації, оскільки вони впливають на те, як мігранти розпоряджаються ресурсами домогосподарства. Ці приклади ілюструють, чому інституційна теорія є незамінною для розуміння життєвих траєкторій українських воєнних мігрантів: вона описує структурну основу, в межах якої активуються та набувають значення інші чинники, такі як раціональний вибір і мережі.

Теорії соціального капіталу та мереж підкреслюють реляційний вимір міграційних процесів, показуючи, як міжособистісні зв'язки та структури спільноти формують виїзд та (не)повернення. Як свідчать дослідження (Andrews et al., 2023), у перші хвили воєнної міграції українці значною мірою поклалися на родичів та знайомих, що жили за кордоном до війни. Згодом з'явилися більш широкі діаспоральні спільноти, що складаються з українських воєнних мігрантів, зокрема у таких країнах, як Німеччина та Польща. Ці спільноти надають інформацію, житло, можливості працевлаштування та емоційну підтримку новим хвилям мігрантів. Це демонструє, як мережі мігрантів зменшують витрати й ризики виїзду, що є центральним твердженням теорії мереж (Gurak, Caces, 1992; Massey et al., 1993). Водночас зв'язки з родиною та друзями, які залишилися в Україні, становлять потенційний «капітал повернення» (Andrews et al., 2023), що дає підстави українцям за кордоном стежити за безпековою ситуацією в Україні, оцінювати перспективи ринку праці та можливості реінтеграції. Поступове послаблення цих зв'язків або їх відсутність натомість корелює зі зниженням ймовірності повернення (UNHCR, 2024). Ці зв'язки показують, як мережі не тільки сприяють виїзду й інтеграції за кордоном, а й визначають можливість повернення.

Баланс між мережами за кордоном та в Україні є критично важливим. Мігранти, які підтримують міцні зв'язки з родичами або професійні контакти в Україні, можуть сприймати повернення як більш реалістичне й легке, тоді як ті, чий соціальний капітал зосереджений у новостворених зв'язках за кордоном,

часто мають мало стимулів і можливостей, щоб повернутися. Ці відмінності ілюструють пояснювальну силу теорії соціального капіталу в тлумаченні розбіжностей у намірах серед мігрантів, які стикаються з подібними умовами на макрорівні. З цієї причини теорія мереж є незамінною для аналізу життєвих траєкторій українських воєнних мігрантів: вона відображає інфраструктуру відносин, яка лежить в основі тих аспектів, які неможливо пояснити суто раціональним вибором або інституціями.

Концепція прагнень та можливостей є однією з найвпливовіших концептуальних моделей для розуміння зворотної міграції (Carling, 2002, 2014; Carling, Schewel, 2018; De Haas, 2021) і широко застосовується в дослідженнях. У контексті повернення ця теорія розрізняє «прагнення повернутися як суб'єктивну орієнтацію та «можливість повернутися» як об'єктивну здатність діяти відповідно до цього прагнення. Деякі дослідники також додають до цих аспектів вимір «готовності» до повернення, тобто рівня мобілізації ресурсів (Cassarino, 2004). Хоча ця модель є однією із ключових та активно застосовуваною у дослідженнях міграції (Aslany et al., 2022; Snel et al., 2024), зокрема щодо українського випадку (Elinder et al., 2023; Udovyyk, Acebillo-Baqué, 2025; van Tubergen et al., 2024), з усім тим вона має кілька концептуально неоднозначних моментів. Озвучені прагнення до повернення у багатьох випадках можуть виявитися соціально очікуваними й бажаними твердженнями, до того ж важко визначити, що слід вважати «можливістю» або здатністю до повернення. Наприклад, наявність власного житла в Україні можна пов'язати з більшою можливістю повернення, проте для деяких українців це не є вирішальним чинником (Hernes et al., 2025; Kjørø, Tyldum, 2022); натомість нерухомість можна продати або здавати в оренду для підтримання подальшого проживання за кордоном. І навпаки, деякі мігранти з низькою можливістю та високими прагненнями все ж повертаються — часто тому, що втратили свої ресурси й не бачать альтернатив за кордоном. Інші, з відносно великими можливостями, наприклад, з високим рівнем доходу, але з малим прагненням, не повертаються (Brücker et al., 2023; UNHCR, 2024). Це свідчить про те, що взаємозв'язок між прагненнями, можливістю та фактичною поведінкою є нелінійним і складнішим, ніж це передбачено в межах концептуальної моделі.

Проте цінність підходу прагнень і можливостей полягає в тому, що він систематично привертає увагу до розриву між твердженнями мігрантів, що вони хочуть, і тим, що вони реально здатні або готові зробити. Опитування українців за кордоном показують, що більшість висловлює бажання одного дня повернутися (UNHCR, 2024), проте дослідження на підставі якісних даних свідчать, що ці прагнення часто є символічними чи нормативними, а не пов'язаними з конкретними планами (Haikal, 2023; Hernes et al., 2025). На практиці наявність можливостей, зміни життєвих траєкторій та трансформації сімейних обставин видаються більш вирішальними для ухвалення рішень про (не)повернення. З цієї причини концепція прагнень та можливостей залишається ключовою теоретичною моделлю, але її необхідно застосовувати критично та контекстуально: у випадку України вона увиразнює розбіжність між заявленими прагненнями та

реалізованими стратегіями, а також виявляє складність визначення та вимірювання «можливостей» в єдиний спосіб.

У сукупності ці теорії забезпечують скоординовану теоретичну основу, яка є одночасно достатньо глибокою та чутливою до особливостей українського випадку. Теорія раціонального вибору, вдосконалена завдяки поняттю обмеженої раціональності, відображає, як мігранти переходять від термінового короткострокового виїзду до обдуманого оцінки умов повернення. Інституційна теорія демонструє, як правові та політичні режими утворюють структурне підґрунтя міграційних траєкторій, формуючи в тому числі довгострокові стратегії, за допомоги яких мігранти прагнуть отримати постійний статус. Теорія мереж показує, як інфраструктури відносин сприяють виїзду та поверненню залежно від балансу зв'язків в Україні та поза нею. Нарешті, система «прагнення–можливості», хоча й широко використовувана у дослідженнях міграції, вимагає ретельного адаптування: інтерв'ю з українськими воєнними мігрантами виявляють мінливість прагнень та неоднозначність того, що являють собою і прагнення, і можливості. Таке поєднання підходів пропонує теоретичну систему, яка пояснює рішення про повернення та неповернення не як результат дії одного чинника, а як наслідок взаємодії індивідуальних чинників, інституційних контекстів та динаміки відносин. Емпіричні результати численних досліджень (Центр Разумкова, 2022а, 2022b; Udovuk, Acebillo-Baqué, 2025; UNHCR, 2022, 2024; van Tubergen et al., 2024) демонструють, як на практиці взаємодіють різні механізми: раціональні оцінки, інституційні обмеження та мережеві залежності формують не остаточні рішення, а радше змінні та умовні стратегії (не)повернення.

Висновки та подальші напрями дослідження

У статті було поставлено за мету окреслити теоретичні основи, що пояснюють життєві плани та рішення українських воєнних мігрантів щодо (не)повернення. Аналіз показав, що класичні підходи — від неокласичних економічних теорій до поведінкових моделей — надають важливі, але фрагментарні інтерпретації. У випадку України вони здатні пояснити лише окремі аспекти міграційного процесу, тоді як самі рішення про повернення не можуть бути охоплені лише однією теорією.

Запропонований у статті синтез кількох підходів, що включає теорію раціонального вибору (у поєднанні з моделлю обмеженої раціональності), інституційну теорію, теорію соціального капіталу та концепцію «прагнень–можливостей», дає змогу сформулювати більш цілісне пояснення рішень про (не)повернення у контексті життєвих перспектив українських воєнних мігрантів. Така рамка виявляє, що життєві плани українських воєнних мігрантів визначаються не одним домінантним чинником, а взаємодією раціональних розрахунків, правових і політичних режимів та мережевих процесів. При цьому прагнення та можливості повернутися залишаються мінливими й часто суперечливими, що відображає нестабільність умов, у яких перебувають мігранти.

Особливістю українського випадку є те, що ключові інституційні механізми (зокрема Директива ЄС про тимчасовий захист) створили безпрецедентний правовий контекст, який, з одного боку, полегшує інтеграцію, а з іншого — утримує мільйони людей у стані невизначеності. Так само й соціальні мережі, що спочатку допомагали виїхати, а згодом стали одночасно ресурсом закріплення за кордоном, але можуть також ставати й потенційним «капіталом повернення». Таким чином, повернення постає не як одноразовий вибір, а як динамічна траєкторія, яку постійно переглядають у відповідь на зміни в політичних, економічних та особистісних обставинах. Це означає, що для пояснення (не)повернення потрібні адаптивні та контекстуально чутливі моделі, здатні враховувати багаторівневість процесу та взаємодію між індивідуальними рішеннями та структурними умовами.

Подальша робота потребує аналізу наявного емпіричного матеріалу на підставі розробленої теоретичної рамки, що має на меті перевірити її аналітичний потенціал та виявити, як різні механізми реалізуються у конкретних стратегіях (не)повернення українських воєнних мігрантів.

Джерела / References

Albrecht, C., Panchenko, T. (2022). Refugee flow from Ukraine: Origins, effects, scales and consequences. *CESifo Forum*, 23(04), 8–16.

Andrews, J., Isański, J., Nowak, M., Sereda, V., Vacroux, A., Vakhitova, H. (2023). Feminized forced migration: Ukrainian war refugees. *Women's Studies International Forum*, 99(January), <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756>

Aslany, M., Sommerfelt, T., Carling, J. (2022). *Empirical analyses of determinants of migration aspirations* (QuantMig Project Deliverable 2.5). Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO). Retrieved from: <https://www.quantmig.eu/res/files/QuantMig%20D%202.5%20Empirical%20Analyses%20of%20Determinants%20of%20Migration%20Aspirations%2024072022.pdf>

Bailey, A., Mulder, C.H. (2017). Highly skilled migration between the Global North and South: Gender, life courses and institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43, pp. 2689–2703.

Bakewell, O. (2010). Some reflections on structure and agency in migration theory. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1689–1708.

Black, R., Koser, K. (Eds.). (1999). *The End of the Refugee Cycle?: Refugee Repatriation and Reconstruction*. New York: Berghahn Books. Retrieved from: <https://www.berghahnbooks.com/title/BlackEnd>

Bohra-Mishra, P., Massey, D.S. (2011). Individual Decisions to Migrate During Civil Conflict. *Demography*, 48(2), 401–424. <https://doi.org/10.1007/s13524-011-0016-5>

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford, California: Stanford University Press.

Brücker, H., Ette, A., Grabka, M.M., Kosyakova, Y. et al. (2023). Ukrainian Refugees in Germany: Evidence From a Large Representative Survey. *Comparative Population Studies*, 48. <https://doi.org/10.12765/cpos-2023-16>

Byelikova, Y., Taukeer, M. (2024). Return Intention Outcomes of Forced Migrants. *Border Crossing*, 14(2), 151–165. <https://doi.org/10.33182/bc.v14i2.2879>

Carling, J. (2002). Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(1), 5–42. <https://doi.org/10.1080/13691830120103912>

Carling, J. (2014). The role of aspirations in migration. In: *Determinants of International Migration*, 23–25 September. Oxford: International Migration Institute, University of Oxford.

Carling, J., Schewel, K. (2018). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 945–963. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384146>

- Cassarino, J.-P. (2004). Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253–279.
- Castles, S. (2003). Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology*, 37(1), 13–34. <https://doi.org/10.1177/0038038503037001384>
- Cerese, F.P. (1974). Expectations and reality: A case study of return migration from the United States to Southern Italy. *International migration review*, 8(2), 245–262.
- Chirot, D., Hall, T.D. (1982). World-System Theory. *Annual Review of Sociology*, 8, 81–106.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard University.
- Comte, A. (1998). Philosophical Considerations on the Sciences and Scientists. In: H. S. Jones (Ed.), *Comte: Early Political Writings* (pp. 145–186). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139170833.008>
- Coulter, R., Ham, M. V., Findlay, A.M. (2016). Re-thinking residential mobility: Linking lives through time and space. *Progress in Human Geography*, 40(3), 352–374. <https://doi.org/10.1177/0309132515575417>
- Council of the European Union. (2022). Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC and having the effect of introducing temporary protection. *Official Journal of the European Union*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2022%3A071%3ATOC>
- Council of the European Union. (2025). *EU member states agree to extend temporary protection for refugees from Ukraine*. Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/06/13/eu-member-states-agree-to-extend-temporary-protection-for-refugees-from-ukraine/>
- Curran, S.R., Garip, F., Chung, C.Y., Tangchonlatip, K. (2005). Gendered Migrant Social Capital: Evidence from Thailand. *Social Forces*, 84(1), 225–255. <https://doi.org/10.1353/sof.2005.0094>
- De Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- De Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9(1), 8.
- De Jong, G.E., Fawcett, J.T. (1981). Motivations for migration: An assessment and a value-expectancy research model. In: *Migration decision making* (pp. 13–58).
- Długosz, P. (2023). War trauma and strategies for coping with stress among Ukrainian refugees staying in Poland. *Journal of Migration and Health*, 8, 100–196. <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2023.100196>
- Dobroyer, N. (2023). Sociocultural portrait of a Ukrainian in Poland. [In Ukrainian]. *Ukrainian culture: Past, Present, Ways of Development*, 45, 74–79. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.641> [=Доброєр, Н. (2023). Соціокультурний портрет українського біженця в Польщі. *Українська культура: Минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 45, 74–79.]
- Dribe, M., Lundh, C. (2008). Inter marriage and immigrant integration in Sweden: An exploratory analysis. *Acta Sociologica*, 51(4), 329–354.
- Elder, G.H.E. (1994). Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 4. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Elinder, M., Erixson, O., Hammar, O. (2023). Where Would Ukrainian Refugees Go if They Could Go Anywhere? *International Migration Review*, 57(2), 587–602. <https://doi.org/10.1177/01979183221131559>
- European Commission. (2022). *Communication from the Commission on Operational guidelines for the implementation of Council Implementing Decision 2022/382 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection*. Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022XC0321\(03\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022XC0321(03))
- Faist, T. (2000). A Review of Dominant Theories of International Migration. In: *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces* (pp. 30–59). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/ACPROF:OSO/9780198293910.001.0001>

- Fuchs, L.M., Fan, Y., Von Scheve, C. (2021). Value Differences between Refugees and German Citizens: Insights from a Representative Survey. *International Migration*, 59(5), 59–81. <https://doi.org/10.1111/imig.12795>
- Garip, F. (2008). Social capital and migration: How do similar resources lead to divergent outcomes? *Demography*, 45(3), 591–617. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0016>
- Global Migration Data Portal. (2024). *Forced migration or displacement*. Retrieved from: <https://www.migrationdataportal.org/themes/forced-migration-or-displacement>
- Gorodnichenko, Y., Gros, D. (2025). *Ukraine refugees: From temporary protection to encouraging return to support the Ukrainian economy*, 26(1), 38–40. Munich: CESifo GmbH.
- Gurak, D., Caces, F. (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. In: M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik (Eds.), *International Migration Systems: A Global Approach* (pp. 150–176). Clarendon Press.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *Munich Personal RePEc Archive*, 28197, 25.
- Haikal, V. (2023). *Post-fleeing life: Analysis of Ukrainian female migrants in the Czech Republic*. Prague: Charles University, Institute of Sociological Studies.
- Hammond, L.C. (2018). *This Place Will Become Home: Refugee Repatriation to Ethiopia*. Ithaca, NY: Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501727252>
- Harris, J.R., Todaro, M.P. (1970). Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142. JSTOR.
- Haug, S. (2008). Migration Networks and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585–605. <https://doi.org/10.1080/13691830801961605>
- Hernes, V., Aasland, A., Deineko, O., Handå Myhre, M. (2025). Where does the future lie? Initial aspirations for return among newly arrived Ukrainian refugees in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 51(1), 79–100.
- Kalashnikova, L., Liseyenko, O., Barinova, Ya. (2025). Ukrainian migration to Austria: Challenges and peculiarities of social adaptation. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 97–115. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.02.97> [=Калашнікова, Л., Лісеєнко, О., Барінова, Я. (2025). Українська міграція до Австрії: Виклики та особливості соціальної адаптації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 97–115.]
- Kanaiaupuni, S.M. (2000). Reframing the Migration Question: An Analysis of Men, Women, and Gender in Mexico. *Social Forces*, 78(4), 1311. <https://doi.org/10.2307/3006176>
- Kandel, W., Massey, D. S. (2002). The Culture of Mexican Migration: A Theoretical and Empirical Analysis. *Social Forces*, 80(3), 981–1004.
- King, R. (2013). *Theories and typologies of migration: An overview and a primer*. в *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*. Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare.
- Kjøeу, I., Tyldum, G. (2022). *Assessing future migration among Ukrainian refugees in Poland and Norway. Policy brief*. Norwegian Directorate of Immigration.
- Kohlenberger, J., Buber-Ennser, I., Pędziwiatr, K., Rengs, B. et al. (2023). High self-selection of Ukrainian refugees into Europe: Evidence from Kraków and Vienna. *PLOS ONE*, 18(12), e0279783. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0279783>
- Kohlenberger, J., Pedziwiatr, K., Rengs, B., Riederer, B. et al.(2022). What the self-selection of Ukrainian refugees means for support in host countries. *LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog*, 1–3.
- Kollie-Shamne, A.V., Dribas, S.A. (2023). Socio-psychological problems of refugees from Ukraine in Switzerland in the first year of the war: Age, educational and gender specifics. [In Ukrainian]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, (3), 42–54. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-3-6> [=Коллі-Шамне, А.В., Дрібас, С.А. (2023). Соціально-психологічні проблеми біженців з України у Швейцарії у перший рік війни: Вікові, освітні та гендерні особливості. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 3, 42–54.]

Koser, K., Kuschminder, K. (2015). *Comparative Research on the Assisted Voluntary Return and Reintegration of Migrants*. International Organization for Migration. <https://doi.org/10.22459/lwg.12.2017.10>

Kroneberg, C., Kalter, F. (2012). Rational Choice Theory and Empirical Research: Methodological and Theoretical Contributions in Europe. *Annual Review of Sociology*, 38(1), 73–92. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071811-145441>

Lee, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>

Legislative Initiatives Laboratory. (2023). *Study of the situation of forced migrants from Ukraine abroad and their plans to return to Ukraine*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://parlament.org.ua/analytics/doslidzhennya-standovyyshha-vymushenyh-migrantiv-z-ukrayiny-za-kordonom-i-yihnih-planiv-shhodo-povnennya-v-ukrayinu/> [=Лабора́торія законодавчих ініціатив. (2023). *Дослідження становища вимушених мігрантів з України за кордоном і їхніх планів щодо повернення в Україну.*]

Lewis, W.A. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, 22(2), 139–191. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x>

Libanova, E., Poznyak, O., Tsymbal, O. (2022). The scale and consequences of forced of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the Russian Federation. [In Ukrainian]. *Demography and Social Economics*, 2(48), 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [=Ліба́нова, Е., По́зняк, О., Ци́мбал, О. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2(48), 37–57.]

Long, L. D., Oxfeld, E. (Eds.). (2004). *Coming Home?: Refugees, Migrants, and Those Who Stayed Behind*. University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9781512821659>

Lytvynov, V. (2025). Everyone said to go: report from Munich, where Ukrainians aged 19–22 are arriving. [In Ukrainian]. *Texty.org.ua*. Retrieved from: <https://texty.org.ua/articles/116456/usi-kazaly-yixaty-reportazh-iz-myunxena-kudy-pryiyzhdzhayut-ukrayinci-19-22-rokiv/> [=Литви́нов, В. (2025). Усі казали їхати: репортаж із Мюнхена, куди приїжджають українці 19–22 років. *Texty.org.ua.*]

Marx, K. (1867). *Capital: A critique of political economy*. New York, N.Y: Cosimo.

Massey, D.S. (1990). Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56(1), 3. <https://doi.org/10.2307/3644186>

Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431. <https://doi.org/10.2307/2938462>

Mayer, K.U. (2009). New directions in life course research. *Annual review of sociology*, 35(1), 413–433.

Mckenzie, D., Rapoport, H. (2007). Network effects and the dynamics of migration and inequality: Theory and evidence from Mexico. *Journal of Development Economics*, 84(1), 1–24. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2006.11.003>

Monsutti, A. (2006). *Afghan transnational networks: Looking beyond repatriation*. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit. Retrieved from: <https://repository.graduateinstitute.ch/record/12031>

Muggeridge, H., Doná, G. (2006). Back Home? Refugees' Experiences of their First Visit back to their Country of Origin. *Journal of Refugee Studies*, 19(4), 415–432. <https://doi.org/10.1093/refuge/fel020>

Müller-Funk, L. (2019). Adapting to staying, or imagining futures elsewhere: Migration decision-making of Syrian refugees in Turkey. *International Migration Institute*, 154, 1–41.

Müller-Funk, L., Fransen, S. (2023). “I Will Return Strong”: The Role of Life Aspirations in Refugees' Return Aspirations. *International Migration Review*, 57(4), 1739–1770. <https://doi.org/10.1177/01979183221131554>

Mykhalitska, N.Ya., Yatsyk, M.R., Karaim, O.O. (2022). Youth migration in the context of the Russian-Ukrainian war: Risks and threats to national security. [In Ukrainian]. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal (Economic series)*, 2 (2), 24–32. <https://doi.org/10.32782/2311->

844x/2022-2-4 [=Михаліцька, Н.Я., Яцик, М.Р., Караїм, О.О. (2022). Молодіжна міграція в умовах російсько-української війни: Ризики та загрози національній безпеці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*, 2(2), 24–32.]

Myrdal, G. (1971). *Economic theory and under-developed regions* (Reprinted). New York: Harper Torchbooks.

Nahorniak, T. (2016). Socio-political factors and consequences of migration processes in Ukraine 2014–2016. [In Ukrainian]. *Political Life*, (3), 32–45. [=Нагорняк, Т. (2016). Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014–2016 рр. *Політичне життя*, 3, 32–45.]

Omata, N. (2013). The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(8), 1281–1297. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2013.778149>

Panchenko, T. (2022). Prospects for integration of Ukrainian refugees into the German labor market: Results of the ifo online survey. *CESifo Forum*, 23(04), 67–75.

Parsons, T. (1968). *The Structure of Social Action*. New York: Free Press.

Piore, M.J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511572210>

Pogorilets, O.V. (2025). Main challenges in the field of migration, the impact of martial law migration processes and conditions for the return of Ukrainian migrants to Ukraine. [In Ukrainian]. *Current problems of modern in the research of young scientists, cadets, and students: Abstracts. All-Ukrainian. Scientific-Practical Conference*, 230–232. Vinnytsia. [=Погорілець, О.В. (2025). Основні виклики у сфері міграції, вплив воєнного стану на міграційні процеси та умови повернення українських мігрантів в Україну. У: *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 230–232). Вінниця.]

Portes, A., Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The annals of the American academy of political and social science*, 530(1), 74–96.

Ryatkovska, O. (2022). Ukrainian forced migrants in Poland. [In Ukrainian]. *Geopolitical Priorities of Ukraine*, 1(28). [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2022.1\(28\).69-79](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2022.1(28).69-79) [=П'ятковська, О. (2022). Українські вимушені мігранти у Польщі. *Геополітичні пріоритети України*, 1(28).]

Ranis, G., Fei, J.C.H. (1961). A Theory of Economic Development. *The American Economic Review*, 51(4), 533–565.

Razumkov Centre. (2022a, April 4). *Ukrainian refugees: dispositions and assessments*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky> [=Центр Разумкова. (2022a, квітень 4). *Українські біженці: Насстрої та оцінки*.]

Razumkov Centre. (2022b, August 30). *Dispositions and assessments of Ukrainian refugees (July–August 2022p.)*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> [=Центр Разумкова. (2022b, серпень 30). *Насстрої та оцінки українських біженців (липень–серпень 2022 р.)*.]

Schwartz, S.H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1–20. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

Schwartz, H. (2024). Figures of Migration in the Classical Sociologies of Marx, Weber, and Du Bois. *Sociological Theory*, 42(4), 329–353. <https://doi.org/10.1177/07352751241292095>

Scott, J. (2000). Rational choice theory. *Understanding contemporary society: Theories of the present*, 129, 126–138.

Selten, R. (1990). Bounded Rationality. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift fur die gesamte Staatswissenschaft*, 146(4), 649–658.

Shevchenko, S. L. (2023). Ukrainian war migrants – motivations, expectations, aspirations, and other areas of sociological analysis. [In Ukrainian]. *Ukrainian society*, 4 (87), 69–84. <https://doi.org/10.15407/socium2023.04.069> [=Шевченко, С.Л. (2023). Українські воєнні мігранти — мотиви

важчі, очікування, прагнення та інші напрями соціологічного осмислення. *Ukrainian society*, 4(87), 69–84.]

Simakhova, A.O., Tserkovnyi, I.O. (2022). Migration processes in Ukraine during wartime: Social aspect. [In Ukrainian]. *Economy, Management and administration*, 4(4(102)), 61–64. [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)-61-64](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-61-64) [=Сімахова, А.О., Церковний, І.О. (2022). Міграційні процеси в Україні в умовах війни: Соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*, 4(4(102)), 61–64.]

Simon, H.A. (1957). A behavioral model of rational choice. *Models of man, social and rational: Mathematical essays on rational human behavior in a social setting*, 6(1), 241–260.

Sironi, A., Bauloz, C., Emmanuel, M. (Eds.). (2019). *International Migration Law No. 34—Glossary on Migration*. Geneva: International Organization for Migration (IOM). Retrieved from: <https://publications.iom.int/books/international-migration-law-ndeg34-glossary-migration>

Sjaastad, L.A. (1962). The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80–93.

Snel, E., Engbersen, G., Reinold, J. (2024). *The Complexity of Migration Decisions within Migration Corridors: Applying Insights from EUMAGINE and THEMIS Studies to the Link4Skills Project* [Working Paper]. Erasmus University Rotterdam / Link4Skills Project. Retrieved from: https://link4skills.eu/wp-content/uploads/2024/12/L4S_corridors-reanalysis-1.pdf

Stark, O. (1978). *Economic-Demographic Interactions in Agricultural Development: The Case of Rural-to-Urban Migration*. Rome: FAO.

Stark, O., Taylor, J.E. (1991). Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. *The Economic Journal*, 101(408), 1163–1178. <https://doi.org/10.2307/2234433>

Strang, A.B., Quinn, N. (2021). Integration or Isolation? Refugees' Social Connections and Wellbeing. *Journal of Refugee Studies*, 34(1), 328–353. <https://doi.org/10.1093/jrs/fez040>

Sydorov, M., Salnikova, S., Severyn, A. (2024). (Non-)Return of Ukrainian War Refugees: Modeling Repatriation Using Logistic Regression. *Sociological Studios*, 2(25), 81–93.

Todaro, M.P. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *The American Economic Review*, 59(1), 138–148.

Udovyk, O., Acebillo-Baqué, M. (2025). Will displaced Ukrainians return home? Exploring return migration through an aspirations-capabilities lens: Cases from Spain and Sweden. *Comparative Migration Studies*, 13(1), 20. <https://doi.org/10.1186/s40878-025-00437-z>

UN. (2022). *War has caused the fastest and largest displacement of people in Europe since World War II – United Nations in Ukraine*. Retrieved from: <https://ukraine.un.org/en/175836-war-has-caused-fastest-and-largest-displacement-people-europe-world-war-ii>

UNHCR. (2010). *The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol relating to the Status of Refugees*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating-status-refugees>

UNHCR. (2013). *UNHCR Statistical Online Population Database: Sources, Methods and Data Considerations*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/africa/publications/unhcr-statistical-online-population-database-sources-methods-and-data-considerations>

UNHCR. (2022). *Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine #2*. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767>

UNHCR. (2024). *Lives On Hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees And Internally Displaced People From Ukraine* (vol. 6). Retrieved from: <https://www.unhcr.org/ua/en/media/lives-hold-intentions-and-perspectives-refugees-refugee-returnees-and-idps-ukraine-6-summary>

UNHCR. (2025). Ukraine situation. *UNHCR Operational Data Portal*. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Van Hear, N. (1998). *New Diasporas* (1st ed). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203984482>

van Tubergen, F., Kogan, I., Kosyakova, Y., Pötzschke, S. (2024). Self-selection of Ukrainian refugees and displaced persons in Europe. *Journal of Refugee Studies*, 37(1), 72–96. <https://doi.org/10.1093/jrs/fead089>

Wallerstein, I.M. (1974). *The modern world-system*. (Repr.). San Diego: Academic Press.
Wickramasinghe, A. (2016). International Migration and Migration Theories. *Social Affairs*, 1(5), 13–32.

Yenin, M., Kukhta, M., Prykhodko, T. (2024). Social needs and problems of forced migrants from Ukraine on the path to social adaptation and integration into the recipient society (using the example of Germany). [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 117–138. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.03.117>. [=Єнін, М., Кухта, М., Приходько, Т. (2024). Соціальні потреби та проблеми вимушених мігрантів з України на шляху до соціальної адаптації та інтеграції в суспільство-реципієнт (на прикладі ФРН). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 117–138.]

Отримано / Received 22.10.2025

Прийнято до друку після рецензування /

Accepted for publication after review 12.12.2025

Опубліковано / Published 03.03.2026

КАТЕРИНА КРІЖИК

Проблема (не)повернення українських воєнних мігрантів: теоретична рамка дослідження

У статті розроблено аналітичну рамку для пояснення (не)повернення українських воєнних мігрантів у контексті їхніх життєвих планів після 2022 року. Метою є систематизація та узгодження підходів різних рівнів аналізу, що дає змогу інтерпретувати рішення про повернення чи неповернення як соціально уgruntований, динамічний процес. На макрорівні розглянуто неокласичні економічні моделі, теорію подвійного ринку праці та підходи світових систем, які пояснюють роль структурних дисбалансів, попиту на праці, правових режимів і глобальної нерівності у формуванні простору можливостей для міграційних траєкторій. Особливу увагу приділено інституційному виміру, що впливає на стратегії українців щодо легалізації, інтеграції або потенційного повернення. На мезорівні проаналізовано теорію соціального капіталу, мереж міграції та кумулятивної причинності: мережі знижують витрати та ризики виїзду, сприяють доступу до житла та праці у країнах перебування, водночас формують «капітал повернення» через підтримання зв'язків з Україною; баланс цих зв'язків визначає або посилення намірів залишатися, або утворення умов для реінтеграції. На мікрорівні узагальнено раціонально-вибіркові та поведінкові підходи, зокрема модель обмеженої раціональності, теорію «push–pull» чинників, життєвого шляху та нової економіки трудової міграції. Показано, що початкові рішення за умов примусу й дефіциту інформації частково узгоджуються з обмеженою раціональністю, тоді як подальші рішення про (не)повернення дедалі більше спираються на порівняльні оцінки економічних, правових та інших перспектив, безпеки та сімейних обставин. Критично розглянуто концепцію «прагнень і можливостей»: підкреслено методологічні неоднозначності у вимірюванні прагнень, розрив між заявленими намірами й поведінкою, а також мінливість того, що вважати «можливістю» повернення. Запропоновано інтегрований підхід, що полягає у поєднанні раціонально-вибіркової логіки (з урахуванням обмеженої раціональності), інституційної теорії й теорії соціального капіталу з використанням моделі «прагнень і можливостей». Розроблена рамка створює узгоджений теоретичний інструментарій для подальших досліджень, який дає підстави трактувати (не)повернення як соціально сконструйовану, багаторівневу й мінливу в часі стратегію, що формується на перетині інституційних режимів, мережових конфігурацій та індивідуальних прагнень.

Ключові слова: воєнна міграція; життєві плани; (не)повернення; інституційна теорія; соціальний капітал; теорія раціонального вибору; прагнення і можливості

KATERYNA KRIZHIK

The problem of (non)return of Ukrainian war migrants: A theoretical framework for analysis

The article develops an analytical framework for explaining the (non)return of Ukrainian war migrants in relation to their life plans after 2022. It aims to systematise and reconcile approaches at different levels of analysis, allowing decisions on returning or remaining abroad to be interpreted as socially embedded and dynamic processes. At the macro level, the paper considers neoclassical economic models, the dual labour market theory, and world-systems approaches that reveal how structural imbalances, labour demand, legal regimes, and global inequalities shape the space of opportunities for migration trajectories. Particular attention is paid to the institutional dimension, which directly influences Ukrainians' strategies of legalisation, integration, or potential return. At the meso level, the article analyses social capital, migration network, and cumulative causation theories: networks lower the costs and risks of mobility, facilitate access to housing and employment in host countries, and simultaneously generate "return capital" through sustained ties with Ukraine. The balance between transnational and homeland ties determines whether the intention to stay abroad strengthens or the conditions for reintegration emerge. At the micro level, the study integrates rational choice and behavioural approaches, including bounded rationality, "push-pull" theory, life course theory, and the new economics of labour migration. It shows that initial departures under coercion and information scarcity align partly with bounded rationality, while subsequent (non)return decisions increasingly rely on comparative assessments of economic, legal, and social prospects, as well as safety and family circumstances. The article critically engages with the aspirations-capabilities framework, emphasising methodological ambiguities in measuring aspirations, the gap between declared intentions and actual behaviour, and the contextual variability of what constitutes a "capability" to return. It proposes an integrated approach combining rational choice logic (with bounded rationality), institutional theory, and social capital theory with the selective application of the aspirations-capabilities model. The resulting framework provides a coherent theoretical instrument for further research, enabling (non)return to be viewed as a socially constructed, multilevel, and temporally variable strategy that emerges at the intersection of institutional regimes, network configurations, and individual aspirations.

Keywords: war migration; life plans; (non)return; institutional theory; social capital; rational choice theory; aspirations and capabilities